

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО НАРОДОВЛАДДЯ

Досліджуються основні міжнародно-правові акти в сфері безпосереднього народовладдя, до яких належать документи універсального та регіонального характеру. Вказується на актуальність використання для регулювання національних процедур безпосереднього народовладдя рекомендаційних міжнародних актів. Досліджується питання дотримання міжнародних стандартів безпосереднього народовладдя через міжнародний організаційно-правовий механізм. Автор вказує, що Україна входить до всесвітньої та європейської системи захисту прав людини, беручи участь не тільки у розробці міжнародно-правових актів з прав людини, але й у роботі контрольних і правозахисних органів ООН і Ради Європи. Обґрунтовується думка, що на сучасному етапі Україна досягла певного рівня відповідності національного законодавства, що регулює основні форми безпосереднього народовладдя, міжнародним стандартам.

Ключові слова: безпосереднє народовладдя, міжнародно-правові стандарти, міжнародно-правовий акт, рекомендаційні міжнародно-правові акти, міжнародний організаційно-правовий механізм.

Галус Е.А. Международно-правовые стандарты непосредственного народовластия

Исследуются основные международно-правовые акты в сфере непосредственного народовластия, к которым относятся документы универсального и регионального характера. Указывается на актуальность использования для регулирования национальных процедур непосредственного народовластия рекомендательных международных актов. Исследуется вопрос соблюдения международных стандартов непосредственного народовластия через международный организационно-правовой механизм. Автор указывает, что Украина входит во всемирную и европейскую систему защиты прав человека, принимая участие не только в разработке международных документов по правам человека, но и в работе контрольных и правозащитных органов ООН и Совета Европы. Обосновывается мнение, что на современном этапе Украина достигла определенного уровня соответствия национального законодательства, регулирующего основные формы непосредственного народовластия, международным стандартам.

Ключевые слова: непосредственное народовластие, международно-правовые стандарты, международно-правовой акт, рекомендательные международно-правовые акты, международный организационно-правовой механизм.

Galus Olena. International legal standards of direct democracy

The paper studies the main international instruments in the field of direct democracy, which include documents of universal and regional character. Specified on actuality of the use of recommendation international acts for adjusting of national procedures of direct democracy. The question of observance of international standards of direct democracy is investigated through international organizational and legal mechanism. An author specifies that Ukraine is included in the world and European system of protection of human rights, participating not only in development of international instruments on human rights but also in-process supervisory and human rights bodies of the UNO and CE. An idea is grounded, that on the modern

---

ГАЛУС Олена Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права

stage Ukraine attained the certain level of accordance of national legislation that regulates the basic forms of direct democracy, to the international standards.

Key words: *direct democracy, international standards, international instrument, recommendation international acts, international organizational and legal mechanism.*

Останніми роками активізувалися процеси вступу України в ряд міжнародних організацій, важливим кроком на шляху якого є приведення законодавства України до міжнародних стандартів прав людини, в першу чергу тих, що стосуються безпосереднього народовладдя. Однією з особливостей політичних прав і свобод громадян України є високий ступінь їх гарантованості не лише на національному, а й на міжнародному рівні. При цьому рівень гарантованості політичних прав постійно піддається моніторингу з боку впливових міжнародних організацій (ООН, ЄС, Рада Європи, ПАРЄ та ін.) і свідчить про рівень демократії в Україні.

Проблему міжнародних стандартів безпосереднього народовладдя (демократії) та його окремих форм досліджували ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Б. Бабін, М. Буроменський, О. В. Васьковська, Ю. Б. Ключковський, М. І. Ставнійчук, В. М. Шаповал та інші.

Під міжнародно-правовими стандартами демократії розуміють закріплені у міжнародному праві юридичні зобов'язання, авторитетно підтримувані орієнтири соціального і політичного розвитку¹. При цьому, стандарти – це «нормативний мінімум», відступати від якого держава може тільки у формі його перевищення або конкретизації².

Міжнародні стандарти безпосереднього народовладдя формулюються в низці міжнародно-правових документів. Можна погодитися з позицією Б. Бабіна, який розглядає ознаки міжнародних документів, які є джерелом виборчого права, та застосувати дані ознаки до джерел права, які регулюють форми безпосереднього народовладдя взагалі. Міжнародні документи можна вважати джерелом конституційного права у таких випадках: якщо відповідний міжнародний акт є ратифікованим Україною та стає таким чином частиною національного законодавства; якщо у національному законодавстві про форми безпосереднього народовладдя передбачена можливість застосування статусу, процедур або стандартів, урегульованих міжнародними документами; якщо відповідні міжнародні документи регулюють відносини безпосереднього народовладдя з міжнародним або іноземним елементом, які не можуть бути передбачені національним законодавством (наприклад, щодо порядку призначення та відрядження в Україну міжнародних спостерігачів)³.

Міжнародні джерела можна класифікувати на: загальні (ухвалюються для всіх членів міждержавного об'єднання); субрегіональні (ухвалюються для декількох країн об'єднання, наприклад, для держав – членів Ради Європи з числа колишніх радянських республік); конкретизовані (ухвалюються для конкретної держави – члена об'єднання, наприклад Рекомендації ОБСЄ № 192 (2006) «Про місцеві і регіональні вибори в Україні, спостереження за якими проводилося 26 березня 2006 р.» від 1 червня 2006 р.); двосторонні (ухвалюються між міждержавними об'єднаннями та державою, яка входить до такого об'єднання)⁴.

До числа основних документів, в яких знайшли втілення міжнародні стандарти безпосереднього народовладдя, належать Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., ко-

жен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен сумлінно виконуватися (ст. 26); учасник не може посилається на положення внутрішнього права як на виправдання невиконання ним договору (ст. 27); разом з текстом міжнародного договору може враховуватися практика його застосування та тлумачення за згодою сторін (п. 3 ст. 31⁵).

Основа захисту прав людини була закладена прийняттям і проголошенням Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. у Парижі Загальної декларації прав людини як стандарту, завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави через сприяння повазі цих прав і свобод та забезпечення, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, їх загального й ефективного визнання і здійснення (Преамбула)⁶. Декларація стала стандартом демократії, еталоном для розробки і прийняття численних конвенцій з прав людини, а також конституцій більшості демократичних держав. У цьому комплексному документі універсального характеру вперше в історії було встановлено розгорнутий перелік (мінімальний каталог) основних прав і свобод людини, що підлягають дотриманню в усьому світі, погоджено юридичний зміст цих прав і свобод та законні випадки їх допустимих обмежень.

Відповідно до ч. 1 ст. 21 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право брати участь в управлінні своєю державою безпосередньо чи за посередництвом вільно обраних представників. Це положення розвивається у ч. 2 ст. 21: кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні; ч. 3: воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити вираження в періодичних і нефальсифікованих виборах, що мають проводитися при загальному і рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або ж за допомогою інших рівнозначних форм, що забезпечують свободу голосування. Відповідно до ст. 20 Декларації, кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій (ч. 1); ніхто не може бути примушений вступати в яку-небудь асоціацію (ч. 2).

У другому розділі Конституції України всі вищенаведені положення Загальної декларації прав людини не тільки знайшли своє ємне відображення, але й розширені й конкретизовані. Це стосується права на об'єднання («асоціації» в термінології Декларації), втіленого у ст. 36 Конституції України; права брати участь в управлінні державними справами, виборчих прав, рівного права доступу до державної служби (ст. 38); права на мирні збори (ст. 39). Крім цього мінімального переліку, започаткованого Загальною декларацією, в Україні на конституційному рівні закріплене політичне право громадян брати участь у референдумі, право на звернення до органів публічної влади, їх посадових і службових осіб.

На положеннях Загальної декларації прав людини ґрунтується обов'язковий для держав Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р.⁷ Міжнародний пакт поряд з правами дотримуватися своїх думок і на свободу інформації, гарантує такі політичні права, що вже стали класичними: визнається право на мирні збори (ст. 21); кожна людина має право на свободу асоціації з іншими (ст. 22); право брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників, голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах (ст. 25).

Положення Міжнародного пакту, що стосується права на мирні збори (ст. 21) і права на свободу асоціації (ч. 2 ст. 22) вказують на можливість законних обмежень закріплюваних в цих статтях прав, якщо вони необхідні в демократичному

суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, суспільного порядку, охорони здоров'я і моральності населення чи захисту прав і свобод інших осіб.

Відповідно до ст. 25 Пакту, кожен громадянин повинен мати без дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують вільне волевиявлення виборців; в) допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

В рамках ООН розроблені також інші специфічні документи стосовно основних політичних прав. У 1952 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про політичні права жінок (набрала чинності 1954 р.), в якій визнається, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо чи за посередництвом вільно обраних представників і право рівного доступу до державної служби у своїй країні, а також виражається прагнення зрівняти положення чоловіків і жінок відносно володіння і користування політичними правами (Преамбула)⁸.

Окремо варто відзначити положення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї 2106(XX) від 21 грудня 1965 р., вступила в дію 4 січня 1969 р.) у ст. 5 якої всі держави-учасниці зобов'язуються заборонити та ліквідувати расову дискримінацію у всіх її формах та забезпечити рівноправність перед законом кожного громадянина будь-якої раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження⁹.

Поряд із універсальним міжнародно-правовими актами, існують регіональні міжнародно-правові акти, у тому числі і ті, які містять міжнародні стандарти безпосереднього народовладдя. До них слід відносити акти Ради Європи, насамперед Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (підписана Україною 9 грудня 1995 р.; ратифікована Україною 17 липня 1997 р.)¹⁰; документи Наради (нині – Організації) з безпеки та співробітництва в Європі; документи Співдружності Незалежних Держав.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. була ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 р. З цього часу для Української держави відкрився доступ до досвіду європейських держав у сфері утвердження принципів безпосереднього народовладдя, забезпечення і захисту громадянських та політичних прав людини. Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, і громадяни України отримали право на звернення до Європейського Суду з прав людини та інших правозахисних структур Ради Європи.

Порівняно із Загальною декларацією прав людини і Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Європейська конвенція містить менший перелік прав громадян у політичній сфері: у ст. 11 Конвенція гарантує лише право на свободу мирних зборів і свободу асоціації з іншими.

Список прав, які гарантуються Конвенцією, розширений додатковими протоколами до неї з різних напрямків співробітництва. З них тільки Протокол № 1 (прийнятий 1952 р., набрав чинності 1954 р.) доповнює передбачених Конвенцією перелік політичних прав громадян: зобов'язанням держав – учасниць Конвенції проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного

голосування в таких умовах, що забезпечать вільне волевиявлення народу у виборі законодавчої влади (ст. 3 Протоколу)¹¹.

Положення статті викладені не як правомочності громадян з активного і пасивного виборчого права, а як зобов'язання держави забезпечити проведення таких виборів. Також положення цієї статті поширюються тільки на вибори органів законодавчої влади і не стосуються виборів глави держави, місцевих виборів.

Багато політичних прав не передбачених в Європейській конвенції впливають з рішень Європейського суду. Європейський суд створив на базі Конвенції прецедентне право, що вважається обов'язковим для національних судів держав – учасниць Конвенції.

Україна є державою з романо-германською системою права, тоді як право Європейського суду – прецедентне. Останнім часом усе частіше вказується на те, що суди України мають застосовувати у своїх рішеннях не тільки норми Європейської конвенції, а й рішення Європейського суду з прав людини, в яких дається тлумачення Конвенції. Верховна Рада України 23 лютого 2006 р. прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в ст. 17 якого передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права¹².

Важливим міжнародно-правовим актом, який передбачає форми місцевого народовладдя виступає Європейська хартія місцевого самоврядування, прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 р. та ратифікована Україною 15 липня 1997 р.¹³ Частина 2 ст. 3 Хартії передбачає, що місцеве самоврядування здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права. У ст. 5 передбачається обов'язкове проведення референдуму або інше з'ясування думки місцевої громади при зміні територіальних кордонів органів місцевого самоврядування.

На розвиток форм безпосереднього народовладдя на місцевому рівні прийнятий Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 р., у якому наголошено, що держави-сторони в рамках своєї юрисдикції повинні забезпечувати кожному право участі у справах місцевого органу влади¹⁴. Зокрема, закріплюється активне та пасивне виборче право, гарантії реалізації права участі в управлінні місцевими справами та конкретні засоби здійснення такого права участі (процеси залучення людей, які включають консультаційні процеси, місцеві референдуми та звернення; процедури доступу до офіційних документів; механізми і процедури розгляду скарг і пропозицій та реагування на них тощо).

Актуальним є використання для регулювання національних процедур здійснення форм безпосереднього народовладдя рекомендаційних міжнародних актів, які не є обов'язковими для виконання державами. До них належать як відповідні міжнародні стандарти, так і рекомендації міжнародних організацій. Ці акти можуть регулювати правовідносини або шляхом їх урахування та імплементації у національному законодавстві, або через їх використання як відповідної правової доктрини адміністративними судами при вирішенні спорів¹⁵.

Б. Бабін виділяє три міждержавні системи, нормативні акти яких є для нашої держави вирішальними, – ОБСЄ, Рада Європи та Європейський Союз. Суб'єктом ухвалення таких актів можуть бути як з наведених міжнародних організацій, так і її структурний підрозділ (зокрема, Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ), або спеціально утворена міжорганізаційна структура (така як

Венеціанська комісія) або окремих експерт (спостерігач, експертна комісія), що отримали відповідний мандат від організації¹⁶.

За формою ці джерела можуть мати характер класичних міждержавних угод, рішень органів міжнародних організацій, висновків та рекомендацій країнам. Наприклад, щодо виборів є Спільний висновок Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) та Організації з безпеки та співробітництва в Європі / Бюро з питань демократичних інститутів та прав людини N 635 від 17 жовтня 2011 року щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України»¹⁷. Розробці і роз'ясненню загальних європейських демократичних стандартів щодо підготовки і проведення референдумів присвячені два документи Комісії – «Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні» (Guidelines for Constitutional Referendum at National Level, 2001 p.) та «Керівні принципи проведення референдумів» (Guidelines on the Holding of Referendums, 2006 p.)¹⁸.

Водночас в контексті регулювання форм безпосереднього народовладдя вкрай важливу роль відіграють такі міжнародні програми, як Декларація і програма виховання громадян в дусі демократії, яке ґрунтується на усвідомленні ними власних прав та обов'язків, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 6 травня 1999 р.¹⁹ Правова природа таких програм є невизначеною. Особливе значення для процесу євроінтеграції України має План дій «Україна – Європейський Союз», ухвалений 12 лютого 2005 р. Крім того, для програмного узгодження правової роботи в рамках міждержавних утворень можуть ухвалюватися модельні закони та кодекси²⁰ (наприклад, кодекс належної практики у виборчих справах²¹).

Міжнародне право не містить спеціальних вимог до порядку розроблення, ухвалення та виконання подібних міжнародних програмних документів, тому порядок узгодження та реалізації, фінансування та контролю за виконанням для кожного програмного акта встановлюється *ad hoc*. Навіть ступінь обов'язковості цих програмних документів для сторін, які їх ухвалили, часто залишається невизначеним²².

Дотримання міжнародних стандартів безпосереднього народовладдя забезпечується міжнародним організаційно-правовим механізмом. Україна як одна з держав – засновниць ООН, членів Ради Європи, учасниць ОБСЄ входить до всесвітньої та європейської системи захисту прав людини, беручи участь не тільки у розробці міжнародно-правових актів з прав людини, але й у роботі контрольних і правозахисних органів ООН (Міжнародний суд ООН, Комісія ООН з прав людини, Комітет з прав людини) і Ради Європи (Європейський суд з прав людини, Комісія з прав людини ПАРС).

Згідно з Паризькою хартією для нової Європи 1990 р.²³ була утворена низка важливих органів для моніторингу прав людини, зокрема, Парламентська асамблея НБСЄ, Бюро вільних виборів (Office for Free Elections) у Варшаві, яке з часом перетворилось у Бюро демократичних інституцій та прав людини. Варшавське бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ на запрошення Міністерства закордонних справ України та Центральної виборчої комісії утворювало місії спостереження за парламентськими та президентськими виборами в Україні. Створено Європейську Мережу організацій зі спостереження за виборами – ЕНМО (Комітет виборців України входить у неї). Функціонують також Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), Національний демократичний інституту (НДІ).

В рамках СНД також було створено механізм захисту прав людини. У 1995 р. у Мінську підписана Конвенція СНД про права і основні свободи людини²⁴. Мета Конвенції – забезпечення дотримання міжнародних стандартів у сфері громадянських та політичних прав людини всіма державами-учасницями СНД.

Положення ст. 12 та 29 Конвенції СНД повністю відповідають нормам Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод щодо політичних прав громадян. Україна (поряд з Туркменістаном, Казахстаном, Узбекистаном) цей документ не підписала.

У рамках СНД також підписана Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав від 7 жовтня 2002 р.²⁵ Стаття 8 Конвенції «Вільні вибори» встановлює, що верховенство конституції є основою для проведення вільних виборів і забезпечення громадянам та іншим учасникам виборчого процесу можливості зробити свій вибір щодо своєї участі чи неучасті у виборах у формах, які допускаються законом, і законними методами. Конвенція підписана Україною із застереженнями: 1) для України положення цієї Конвенції будуть застосовуватися лише щодо органів державної влади, місцевого самоврядування, які обираються, і виборних посадових осіб; 2) Конвенція набуде чинності для України після її ратифікації Верховною Радою України (на даний момент не ратифікована).

Отже, на сучасному етапі Україна досягла певного рівня відповідності національного законодавства, що регулює основні форми безпосереднього народовладдя, міжнародним стандартам. Але це початок шляху, оскільки необхідне подальше його вдосконалення (у т. ч. і прийняття спеціального законодавчого акту про мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, про місцеві референдуми) та втілення у суспільно-політичне життя. При цьому доцільно користуватися міжнародними загально визнаними актами з прав людини у політичній сфері та переймати позитивний досвід інших демократичних країн.

1. Буроменський М. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії / М. Буроменський // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 13. **2.** *Международное право: учебник для вузов* / [отв. ред. Г. В. Игнатенко, О. И. Тиунов]. – [2-е изд., измен. и доп.]. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – С. 363. **3.** Бабін Б. Програмність міжнародного регулювання виборчих правовідносин в Україні / Б. Бабін // *Вибори та демократія*. – 2007. – № 1 (11). – С. 54. **4.** Там само. – С. 55. **5.** *Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 г.* // *Сборник важнейших документов по международному праву*. – Ч. 1: *Общая*. – М.: ИМП, 1996. – С. 320–351. **6.** *Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.* // *Урядовий кур'єр*. – 2008. – № 232. **7.** *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.*: Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. – К.: Укр. правнича фундація; Вид-во Право, 1995. – 40 с. **8.** *Конвенція про політичні права жінок від 20 грудня 1952 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. **9.** *Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ООН, 1965)* // *Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи* / [упоряд. Ю. К. Качуренко]. – К.: Юрінформ, 1992. – С. 74–88. **10.** *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.* // *Урядовий кур'єр*. – 2010. – № 215. **11.** *Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р.* // *Офіційний вісник України*. – 2006. – № 32. – Ст. 2372. **12.** *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини* : Закон України від 23 лютого 2006 р. // ВВР Украї-

ни. – 2006. – № 306 – Ст. 260. **13.** *Європейська хартія місцевого самоврядування* від 15 жовтня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. **14.** *Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади* від 16 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_946. **15.** *Бабін Б.* Цит. праця. – С. 54. **16.** Там само. – С. 55. **17.** *Спільний висновок Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) та Організації з безпеки та співробітництва в Європі / Бюро з питань демократичних інститутів та прав людини* N 635 від 17 жовтня 2011 року щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a54. **18.** *Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні: ухвалені Венеціанською комісією на 47-й сесії* від 11 липня 2001 р. // *Вибори та демократія.* – 2007. – № 1 (11). – С. 96–100. **19.** *Декларація* і програма виховання громадян в дусі демократії, основаного на осознанні ими своїх прав і обов'язностей : принята на 104-й сесії Комітета міністрів Європи 6 мая 1999 г. // *Закон & Бізнес.* – 1999. – № 46. – С. 3–5. **20.** *Бабін Б.* Цит. праця. – С. 55. **21.** *Кодекс належної практики у виборчих справах* (Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія, 2002 р.) // *Вибори та демократія.* – 2006. – № 4 (10). – С. 86–110. **22.** *Бабін Б.* Цит. праця. – С. 56. **23.** *Паризька хартія для нової Європи* від 21 листопада 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. **24.** *Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини* від 26 травня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_070. **25.** *Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасниках Співдружності Незалежних Держав* від 7 жовтня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

УДК 342.41

І. С. КУНЕНКО

ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ПРАВОВОГО ЯВИЩА

Розглядається конституційний процес як правове явище, досліджуються різні підходи щодо визначення конституційного процесу. Розглядаються стадії конституційного процесу у порівнянні з стадіями законодавчого процесу

Визначається, що тільки юридичний підхід до визначення конституційного процесу дає змогу визначити юридичні особливості, види та способи його здійснення, тільки в даному значенні є родове поняття юридичний правотворчий (законодавчий) процес, тому він має більш продуктивне значення, особливо в практичному сенсі.

Ключові слова: закон, конституційний закон, органічний закон, конституційний процес, законодавчий процес.

Куненко І.С. Определение конституционного процесса как правового явления

Рассматривается конституционный процесс как правовое явление, исследуются различные подходы к определению конституционного процесса.

Определяется, что только юридический подход к определению конституционного процесса позволяет определить юридические особенности, виды и способы его осуществ-

---

© КУНЕНКО Ірина Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загально-юридичних дисциплін Київського університету туризму, економіки і права